

ԲԱՐԻ ՍԵՐՄԱՑԱՆԸ

(Խաչատուր Կանայանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)

Ծննդյան հարյուրամյակ... Սակայն ընդամենը հինգ տարի է անցել Խաչատուր Կանայանի մահվանից, այնպես որ ծննդյան հարյուրամյակի առթիվ կարելի է նրա մասին գրել որպես կենդանի մարդու...

Մի տոհմիկ գերդաստանի շատավիղ էր նա, որի հանդեպ բնությունը շուրջ գլուխը պեց, սակայն և Խաչատուր Կանայանը կարողացավ իմաստավորել իր կյանքը, ապրել շիտակ, արդար ու բարի, այո՛, հատկապես՝ բարի... Ամենից շատ մեր ա՛յս նահապետին են պատշաճում բանաստեղծի հետևյալ խոսքերը՝ «լույս տալով եմ սպառվել»։ Ուղիղ յոթ տասնամյակ նա սերունդ է կրթել ու դաստիարակել, բեղմնավոր դարձրել իր գրիչը, «լույսով վանել խավարը»։

Խաչատուր Կանայանը ծնվել է Իգդիրում 1881 թվականի հոկտեմբերի 27-ին (նոյեմբերի 8-ին)։ Նախնական կրթությունը ստացել է Գևորգյան ճեմարանի վարժոցում, ապա հայրենի գյուղաքաղաքում։

Խաչատուր Կանայանը 1896 թվականի աշնանը ընդունվում է Գևորգյան ճեմարանի դպրոցական բաժինը։ Գևորգյան ճեմարանը խոսում էր Խաչատուր Կանայանի սրտին որպես տիպար ուսումնական հաստատության, մանավանդ որ իր ավագ եղբայրը՝ Ստեփան Կանայանը, այդ հաստատության ուսուցիչներից էր։ Խաչատուր Կանայանը ուղիղ ինն ուսումնական տարի, մինչև 1905 թվականի ամառը, Գևորգյան ճեմարանի սան է։ Այստեղ է կազմա-

վորվում որպես անհատ, մտավորական և հայրենասեր։ Հետագայում «Էջմիածին» ամսագրում տպված «Իմ հուշերը Գևորգյան ճեմարանից» հոդվածում նա պիտի գրեր. «Ի՞նչպես կարող եմ մոռանալ ինձ... Ոգի և հույս ներշնչող մեր լուստ տաճարը, քանի որ նրա տված սնունդն է, որ տակավին ինձ կանգուն է պահում, նրա հայրենաշունչ ոգին է, որ դեռևս կայտառ է իմ մեջ և միշտ պատրաստ մվիրաբերելու այն հայ ժողովրդին, նրա ուսումնաստե՛նչ զավակներին...»¹։

Արմատական հայեցի կրթությունն ստացավ Խաչատուր Կանայանը Գևորգյան ճեմարանի փառքի շրջանում՝ աշակերտելով արևելահայ մտավորականության ընտրանիին։ Իր ուսուցիչներն էին պետականություն չունեցող մի ժողովրդի համեստ մտավորականներ, որոնք շուտով գիտական տիտղոսների արժանացան և հայկական առաջին կանառի՝ ակադեմիայի հիմնադիր անդամները դարձան։

Ճեմարանում թևածում էր Խրիմյան Հայրիկի ոգին։ Կարապետ Կոստանյան, Գարեգին վարդապետ Հովսեփյան, Հովհաննես Հովհաննիսյան, Մանուկ Աբեղյան, Մեղրակ Մանդինյան, Հրաչյա Աճառյան, Կոմիտաս... Ահա ոչ լրիվ ցուցակը այն մվիրաբների, որոնց աշակերտել է Խաչատուր Կանայանը։ Այդ մվիրաբ անհատներն էին, որոնք հայ պետականության բացակայության պայմաններում հայեցի դաս-

¹ Տես «Էջմիածին» ամսագիր, 1964, թիվ 2, էջ 26։

տիարակություն, ոգեղեն սնունդ ջանքերին մեր ժողովրդին, իսկ մեր ժողովրդի նոր վերածննդից հետո քույրամկեր աշխատեցին նոր մարդուն կերտելու համար:

Հուլիսագրության գեղեցիկ նմուշ է Խաչատուր Կանայանի վերոհիշյալ հոդվածը, որի մեջ կենդանի գծերով, համով-հոտով նկարագրված է Գևորգյան ճեմարանի ներքին կյանքը: Երախտագիտության ինչպիսի՞ զգացում իր դպրոցի և իր ուսուցիչների հանդեպ, որոնք ամփոփված են, իր արտահայտությամբ, երկու քառի մեջ՝ «Alma Mater—Ամուցիչ Մայր»:

24-ամյա պարթևահասակ երիտասարդ, հավատարիմ՝ ճեմարանում իր ստացած դաստիարակության, նվիրվում է հայ ժողովրդի լուսավորության գործին: 1905 թ. կարճ ժամանակ Երևանի Գալանյան օրիորդաց դպրոցում որպես ուսուցիչ պաշտոնավարելուց հետո, մեկնում է իր հայրենի գյուղաքաղաք Իգդիր:

Խաչատուր Կանայանի ջանքերի շնորհիվ է, որ Իգդիրում կազմակերպվում է «Կովկասի հայոց քարեգործական ընկերության» մասնաճյուղը, որի նախագահն է եղել ինքը մինչև 1910 թվականը, մինչև իր հեռանալը Իգդիրից: Խ. Կանայանը քաղաքում է նաև հատուկ գրադարան-ընկերացարան Խաչատուր Աբովյանի անվան: Կազմակերպում է քանավեճեր, դասախոսություններ, ներկայացումներ, թղթակցում է ժամանակի պարբերականներին: Ի դեպ 1907-ին, կաթողիկոսական ընտրությունների կապակցությամբ, որպես Նոր Նախիջևանում հրատարակվող «Մեր ձայնը» լրագրի թղթակից, Խաչատուր Կանայանը նորից էջմիածնում է: Այս անգամ առիթ է ունենում ծանոթանալու Արշակ Զուպանյանին, Վահան Թեքեյանին և Օհնի Զիֆթե-Սարաֆին: Իր թղթակցությունները կանոնավոր կերպով և հանգամանորեն տպված են «Մեր ձայնը» լրագրում (1908 թ., նոյեմբերի 7, 9, 10, 14):

1910 թվականին Խաչատուր Կանայանը փոխադրվում է Թիֆլիս, որտեղ նույնպես պաշտոնավարում է որպես ուսուցիչ հիմնականում Մարիամյան-Հովհաննյան, ինչպես նաև Քամոյան օրիորդաց դպրոցներում, Լևանդովսկու մասնավոր գիմնազիոնում: Թիֆլիսում արդեն իր պաշտոնակիցներն են Ստեփան Մալխասյանցը, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Հարություն Սուրխաթյանը, Արամայիս Երզնկյանը, Հայկ Ազատյանը, Սարգիս (Սերգո) Նանդանը, Ասքանազ Մոսկվանը և ուրիշներ: Խաչատուր Կանայանին Թիֆլիսում աշակերտել են քանաստեղծ Վաղարշակ Նորենցը, հմուտ

գրականագետ, պրոֆեսոր Նորայր Դաբաղյանը և ուրիշներ:

Ուսուցչի աշխատանքի ամենատարբեր գնահատականը նրա աշակերտինն է, ուստի ստորև քերում ենք Խաչատուր Կանայանի՝ Հովհաննյան դպրոցի աշակերտների, մեր օրերում շնորհալի դերասանների ու բեմադրող Ասողիկ Աղապյանի գնահատանքի հետևյալ խոսքերը.

«Հայաստանի աշխարհագրության դաս է:

Հենու հայրենիքից, աշակերտական նրատարանին նստած, մեր սիրելի ուսուցիչ Խաչատուր Կանայանի հետ մտովի ճանապարհորդում ենք Հայոց աշխարհում: Պատին փակցված Հաղաստանի մեծադիր քարտեզը կարծես կենդանանում է նրա ոգեշունչ նկարագրության շնորհիվ... Խաչատուր Կանայանն առաջինը ծանոթացրեց մեզ հայրենիքին ու սովորեցրեց սիրել այն: Ու երբ տարիներ հետո ես եկա Հայաստան, այստեղ ամեն ինչ այնքան ծանոթ թվաց ինձ ու հարազատ... Եվ այդ ամենի համար երախտապարտ եմ քեզ, իմ սիրելի՝ ուսուցիչ, Խաչատուր Կանայան»:

Թիֆլիսում նա դասավանդել է հայոց լեզու, ընթերցանություն, հայոց պատմություն, Հայ Եկեղեցու պատմություն, Հայաստանի աշխարհագրություն, գեղագրություն: Ուսուցչական աշխատանքին զուգընթաց, Խաչատուր Կանայանը Թիֆլիսում նույնպես հասարակական գործունեություն է ծավալում. նա Հայոց ազգագրական ընկերության, Ուսուցչական, հայ գրչի մշակների միությունների գործունյա անդամ է, թղթակցում է մի շարք պարբերականների:

Ահա վերջապես հասնում է զանկալի օրը. Խաչատուր Կանայանը 1921 թ. օգոստոսին փոխադրվում է Երևան և Արամայիս Երզնկյանի միջնորդությամբ անմիջապես աշխատանքի անցնում լուսավորության բնագավառում: Սկսվում է Խաչատուր Կանայանի գիտա-մանկավարժական գործունեության ամենաբեղուն շրջանը. ուսուցիչ միջնակարգ մասնագիտական և քարձրագույն դպրոցներում, զանազան տեխնիկումներում, դասախոս համալսարանին կից քանվորական ֆակուլտետներում, Հայաստանի մի քանի քարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, այն վերապատրաստման դասընթացներում:

Խաչատուր Կանայանը մեկ տասնամյակից ավելի (1957—1969) Երևանի հեռակա մանկավարժական ինստիտուտի հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչն է եղել, իսկ 1969-

² «Հովհաննյան դպրոց», Երևան, 1979, էջ 81:

ից մինչև իր կյանքի վերջը՝ Խաչատուր Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի հայոց լեզվի ամբիոնի դասախոս և խորհրդատու։ Տողերիս հեղինակը շուրջ 20 տարի աշխատել է Խաչատուր Կանայանի հետ. բոլորը նրան գիտեին որպես մեր մշակույթի բարի սերմնացանի։ Նա հավատամք ուներ. իր հավատամքը մեր ժողովուրդն էր, մեր լեզուն, մեր մշակույթը։ Տամկացած աչքերով էր նա խոսում այս անկրակամ, սուրբ հասկացությունների մասին։ Նա կենդանի կամուրջ էր, որ մեզ միացնում էր մեր անխնայներին։ Ո՛ւմ, նույնիսկ մի քանի անգամ նա չի պատմել սփյուռքահայ այն մանկան մասին, որ իր սնարին կախված Մեծրոպ Մաշտոցի մկարին նայելով հարց է տալիս իր մորը.

— Մայրի՛կ, սա մարդը ո՞վ է։

— Որդի՛ս, անկա մարդ չէ, անկա սուրբ է,— լինում է հայ մոր պատասխանը։ Ո՞վ չի փշաքաղվել ու հուզվել Կանայանից լսելով այս խոսքերը, երբ մանավանդ տամկանում էին նրա տառապանք տեսած աչքերը։

Խաչատուր Կանայանը հայոց լեզվի պաշտամունք ուներ, հոգեպես ցնծության մեջ էր ի տես այն քանի, որ ոչ միայն Հայաստանի, այլև մեր Միության տարբեր քաղաքներից մարդիկ գալիս են Երևան կրթություն ստանալու, մայրենին սովորելու։ Մեծապես ընդառաջում էր հատկապես մեր հանրապետությունից դուրս բնակվող ուսանողներին։ «Աչքերի մեջ կայծ կա, կտվորի»,—ասում էր նա մեզ՝ երիտասարդներին, երբ արդար խստություն էինք գործադրում նրանց հանդեպ։ Օրջանելով Հովհաննես Թումանյանի հայտնի խոսքերը՝ «Ամենայն հայոց ինստիտուտ» էր կոչում նա հեռակա ինստիտուտը։ Մեծ կարևորություն էր տալիս ոգու դաստիարակությանը, անհունորեն սիրում ու պաշտում էր մեր անխնայ լեզուն։ Իր մահկանացուն կնքելուց ընդամենը մի քանի ամիս առաջ իր մի հոդվածում նա գրել է. «Ծնորհալի բանաստեղծ Վահան Տերյանը հայոց լեզուն համարում է արքայական լեզու, իսկ հատկապես գրաբարի մասին ասում է. «Նա ոչ թե լեզու է, այլ երկնային երաժշտություն»։ Ապա ինքն ավելացնում է. «Թող այդ «երկնային երաժշտության» դաշայինները հավետ հնչեն հայ սերունդների ականջին»։

Մենք այսպես ենք ճանաչել Խաչատուր Կանայանին։ Երևանում նույնպես, մանկավարժական գործունեությանը զուգընթաց, Խաչատուր Կանայանը ծավալում է գիտահետազոտական, թարգմանական, գրական

և խմբագրական գործունեություն։ Առանձնապես ուշագրավ է «Ավետիք Խառակյանի բանաստեղծությունների լեզուն» (Երևան, 1940) ուսումնասիրությունը։ Մասնագետների վկայությամբ այս աշխատանքով մեզանում լավ հիմք դրվեց հայ գրողների լեզվի և ոճի գիտական ուսումնասիրության։ Ի դեպ, այս աշխատանքը իր թեկնածուական ավարտաճառն է եղել՝ պաշտպանված Հրաչյա Աճառյանի և Հայկ Գյուլիքեֆյանի ընդդիմախոսությամբ։ Կանայանը գրել է հոդվածներ գրաբարի քերականության հարցերի վերաբերյալ, կազմել է հայոց լեզվի և գրականության դասագրքեր Ակսել Բակունցի, Գեղամ Սարյանի, Սողոմոն Տարոնցու, Մկրտիչ Մկրյանի և ուրիշների մասնակցությամբ։

Հայ Եկեղեցու պատմության ուսումնասիրության համար շատ կարևոր մի աշխատանք է Խաչատուր Կանայանի «Էջմիածնի միջնակրթությունը ԺԸ դարում» ուսումնասիրությունը, որի զգալի մասը տրված է «Էջմիածին» ամսագրում, 1977 թ.։ Ի դեպ, նշենք, որ այս աշխատությունը վերամշակումն է «Տասնութերորդ դարու Էջմիածնի միջնակրթական պատմությունը» ճեմարանական ավարտաճառի, որը Գևորգյան ճեմարանի դասընթացն ավարտած Խաչատուր Կանայանը գրել է 1905 թ.։ Նյութի վերաբերյալ եղած գրականության ու նյութերի ամբողջական օգտագործումով, հեղինակը պարզել է, որ միջնակրթությունը մեզանում բուռն ծաղկում է ապրել հատկապես 18-րդ դարի երկրորդ կեսին, Ղազար Զահեկցի կաթողիկոսի ժամանակից (1737—50) մինչև Ղուկաս կաթողիկոսը (1780—99)։

Պետականությունը կորցրած աշխարհապաշտ հայ ժողովրդին Մայր Աթոռի հետ կապելու լավագույն միջոցներից մեկն էր միջնակրթությունը։ «Նվիրակները դուրս էին գալիս Ս. Էջմիածնից ոգևորված իրենց կոչումով, զինված հայկական գիտությամբ, լցված ազգային ոգով ու մտնում էին ժողովրդի մեջ, ազնիվ ու անկեղծ խոսքի կարող, լույսի ու հույսի ակնկալող մեր խավար անկյունները՝ սփռելով իրենց շուրջ հավատ, հույս, սեր։ Նվիրակները հանդիսանում էին Հայոց Եկեղեցու առաքյալները՝ Ավետարանի ճշմարտությունների քարոզիչները»,—գրում է Խաչատուր Կանայանը։ Բավական է նշել, որ իր ազգանվեր և եկեղեցաշեն գործունեությունը միջնակրթությամբ է սկսել Սիմեոն Երևանցին, որն իր միջնակրթական տարիներին հսկայական նյութական միջոցներ է ապահովել Մայր Աթոռին, իսկ հետագայում՝ իր գա-

հակադատության 17 տարիների ընթացքում հիմնականում ընտրված նպիտակների միջոցով կարողացավ հակադատական միջոցներ հայտաբերել և պարսկական խափար տիրապետության պայմաններում Ս. Էջմիածնում հիմնել տպարան և թղթի գործարան:

Սույն ուսումնասիրության մեջ հեղինակը հանգամանորեն ներկայացնում է նպիտակի առաքելության քարոզական-եկեղեցասիրական կողմը, անձնվեր մարդիկ, որոնց կոչումն էր, ինչպես այդ մասին գրել է Ղուկաս կաթողիկոսը, «զսիրտս ժողովրդոց առաւել ջանալ գանձել սրբոյ Աթոռոյս, քան զքաղութիսն արդեանց»: Արժե նշել նաև այն ազնիվ ներդրումը, որ նպիտակները ունեցան մեր ժողովրդին կաթողիկոսացումից հետո սրահելու գործում:

Արժե հիշատակել նաև Խաչատուր Կանաչյանի գործունեությունը լայն զանգվածների մեջ գրագիտություն տարածելու նպատակով: Այդ առթիվ նա գրում է. «1930—32 թթ. թունդ կերպով գործում էր «Կորչի անգրագիտությունը» ընկերությունը: Այդ ընկերության քանկորական ֆակուլտետի ճյուղի նախագահն էի ես: Իմ ուսանողների, հատկապես Կարո Քարամյանի հետ շրջում էի քաղաքի ծայրամասերը, որն է մեկի բնակարանում հավաքվում էին հարևանները, և մենք սկսում էինք մեր պարապմունքը: Այսպես հաճախակի այցելում էին մեր կազմակերպած խմբակները և մեր ուժերի չափով նպաստում անգրագիտության վերացմանը»:

Խաչատուր Կանաչյանը երկիցս արժանացել է Խաչատուր Արթուրյանի անվան մեդալի:

Մեր սերնդի շատ ներկայացուցիչներ ներկա էին Խաչատուր Կանաչյանի ծննդյան 80 և գիտա-մանկավարժական գործունեության 55-ամյակի հանդեսին: Ողջույնի հուզիչ խոսք ասաց իր սաներից գրող Հրաչյա Քոչարը: Այդ առթիվ Խաչատուր Կանաչյանը գրում է. «Այդ երեկոյից հետո նոր լիցք տտացա, իմ հոանդը կրկնապատկվեց, և ես շարունակեցի ու շարունակում եմ իմ սիրած ասպարեզում աշխատել»:

1966 թ. Խաչատուր Կանաչյանը նշանավոր հայագետների երաշխավորությամբ ստացավ պրոֆեսորի կոչում, որը հաստատվեց 1967 թ.:

1974 թ., երբ Մայր Աթոռում տոնվում էր Գևորգյան ճեմարանի հիմնադրման 100-ամյակը, 93-ամյա ծերունի, պրոֆեսոր Խաչատուր Կանաչյանը եկավ ու ոգեղեն խոսք ասաց Նոր Վեհարանի կամարների տակ իրեն սնուցող մայր Գևորգյան ճեմարանի մասին՝ այսպես ամփոփելով. «Լուսավորչի գանձի արթուն Պահապանիդ, Վեհափառ Տեղ, երկարատև ղեկավարություն և քաջաողություն: Թող անպակաս լինի քո հովանավորությունը նոր ճեմարանի նկատմամբ»:

Համբո՛ւր Սուրբ Աչիդ»:

Եվ 93-ամյա ծերունին որդիական երկյուղածությամբ, ծնրադիր համբուրեց Վեհափառի Աջը, արժանանալով Վեհի օրհնությանը:

Ազնիվ հոգիները այսպե՛ս են երախտահատույց լինում:

Փա՛ռք Խաչատուր Կանաչյանի պայծառ հիշատակին:

ՍՍԱՐԿԵԼ ԱՆԹՈՍԻԱՆ

